

УДК 347.412 (477)

Гудима-Підвербецька Марія Мирославівна –

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри цивільного права
юридичного інституту

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Maria M. Gudyma-Pidverbetska

candidate of juridical sciences, associate professor,
seeker for doctor's degree of the department of civil law,
Law Institute

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(44a Tarasa Shevchenko str. Ivano-Frankivsk 76018 Ukraine)

Співвідношення субсидіарних і акцесорних зобов'язань в цивільному праві України

У публікації звертається увагу на доцільність наукового осмислення співвідношення субсидіарних та акцесорних зобов'язань у вітчизняному цивільному праві. Розгляд даної проблеми дав можливість провести відмежування субсидіарних зобов'язань від акцесорних та прийти до висновку про самотійність субсидіарних зобов'язань.

Ключові слова: субсидіарне зобов'язання, субсидіарна відповідальність, акцесорне зобов'язання, додаткове зобов'язання, залежне зобов'язання, забезпечувальне зобов'язання.

В публикации обращается внимание на целесообразность научного осмысления соотношения субсидиарных и акцессорных обязательств в отечественном гражданском праве. Рассмотрение данной проблемы позволило провести разграничение субсидиарных обязательств от акцессорных и прийти к выводу о самостоятельности субсидиарных обязательств.

Ключевые слова: субсидиарное обязательство, субсидиарная ответственность, акцессорное обязательство, дополнительное обязательство, зависящее обязательство, обеспечительное обязательство.

M.M. Gudyma-Pidverbetska Relationship between Subsidiary and Accessory Obligations in the Civil Law of Ukraine

The publication draws attention to the expediency of scientific understanding of the ratio of subsidiary and accessory obligations in domestic civil law. It is noted that the purpose achievement of publication is accentuated by the lack of use of the term “accessory obligation” in the current civil law, while only indirect recognition of the possibility of additional obligations exists. Without suggesting that the study of the problem of accessory obligations is in completeness, attention is drawn to those characteristics that make it possible to compare them with the subsidiary obligations. After analyzing the norms of civil law and summing up the doctrinal views, it is traced that the civil law science specifies connection factors of accessory obligations with the main, indicates functional nature of their connection. It is considered that the entitlement of the accessory obligations «dependent» is more appropriate, indicating the nature of the relationship of such obligations with the main and to some extent help to avoid identification with the subsidiary, which also called additional. It is noted that in spite of the assumption probability of sharing moments of subsidiary and accelerator obligations due to the not entirely appropriate and concrete legislative formulation of each of them through the attribute of «additional», in the subsidiary obligation there is a person whose property obligation is additional to the liability of the principal debtor, while the accessory obligation itself has an additional character with respect to the principal obligation. As the result correspondence consideration of subsidiary and accessory obligations in civil law of Ukraine made it possible to distinguish them on the basis of: various functional purposes, bases of the origin, performable economic functions, legal consequences of termination of the main obligation. The author

notes that certain properties of accessory nature can be extended to a subsidiary obligation if any of a claim to a subsidiary debtor in contract of guarantee, since in this case it is conditioned by an accessory obligation. As a result, a conclusion is drawn regarding the independence of the subsidiary obligation and the incorrectness of its interpretation by the accessory.

Keywords: *subsidiary obligation, subsidiary liability, accessory obligation, additional liability, dependent obligation, security obligation.*

Постановка проблеми. Інститут акцесорних зобов'язань в цивільному праві має певну схожість з субсидіарними зобов'язаннями, що як нам мислиться, впливає з вживаної в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України [1] характеристики «додаткова», яка застосовується законодавцем при закріпленні одних та інших, що дає можливість припустити наявність дотичних моментів цих категорій. Так в ч. 1 ст. 619 ЦК України йдеться про те, що договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника *додаткова* (субсидіарна) відповідальність іншої особи [1], а ст. 266 ЦК України, в якій вбачається хоч і непряме, але закріплення акцесорних зобов'язань, вказує, що зі впливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність впливає і до *додаткової* вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо) [1] (*виділено нами – М. Г.*). Більш того, інколи субсидіарні зобов'язання в юридичній літературі трактують як зобов'язання акцесорні, з чим не можемо погодитись.

Натомість необхідність порівняння акцесорного і субсидіарного зобов'язання обумовлена не тільки теоретичною важливістю, вагою і практична значущість цього питання, зокрема для визначення впливу недійсності, припинення або зміни основного зобов'язання, які безумовно впливають на долю акцесорного зобов'язання, на субсидіарне зобов'язання. Крім того, кваліфікація субсидіарного зобов'язання як акцесорного буде означати зміну загальних правил обчислення позовної давності у відповідних випадках та обмеження її строком позовної давності за основною вимогою на підставі статті 266 ЦК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика акцесорних зобов'язань в цивілістичній науці України не була комплексно розглянута на рівні монографічного дослідження. Окремі аспекти акцесорних зобов'язань були предметом

досліджень вітчизняних та російських вчених різних періодів, зокрема М. М. Агаркова, В. А. Белова, А. Ю. Буркової, Ю. А. Бут, Д. І. Мейера, Р. І. Сайфуліна, Т. А. Фоміної, А. Р. Чанишевої, тощо. Наукова увага щодо акцесорності як характеристики забезпечувальних зобов'язань чи їх окремих видів була приділена Р. С. Бевзенком, Б. М. Гонгалом, В. І. Остапенко, І. Й. Пучковською, Н. Ю. Рассказовою, Ю. Є. Туктаровим та іншими вченими.

Вітчизняні дослідники, науковий пошук яких прямо чи дотично спрямований на проблематику субсидіарних зобов'язань (Н. М. Сампара, Д. В. Трут, Г. Г. Гриценко, тощо), співвідношення субсидіарних і акцесорних зобов'язань не проводять. Аналіз вітчизняної юридичної літератури дає можливість виявити лише окремі погляди науковців на проблематику обрану для дослідження в цій публікації, зокрема коментуючи ст. 266 ЦК України, В. І. Цікало іменує додатковою вимогу «до батьків (усиновлювачів) або піклувальника про відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, тощо» [2, с. 227]. Тобто нами мислиться, що саме таке формулювання і невиключний перелік вимог, що кваліфікуються автором як додаткові, дає можливість припустити ототожнення науковцем субсидіарної вимоги з вимогою додатковою (акцесорною). При цьому аргументації така позиція не містить.

В російських вчених єдності в погляді на означену проблему не віднаходимо. Так, російська дослідниця О. П. Прус говорить про «безумовний» характер акцесорності субсидіарного зобов'язання з посиланням на «встановлений в ЦК критерій взаємозв'язку додаткового і основного зобов'язання» [3, с. 54]. Нам видається така констатація акцесорності субсидіарного зобов'язання необґрунтованою. Позиція визнання акцесорності субсидіарного зобов'язання в російській цивілістиці є превалююча, проте не виключна. Протилежну

позицію віднаходимо в А. С. Бакіна, який спростовує акцесорність субсидіарного зобов'язання, акцентуючи увагу на його самостійності [4, с. 121–129]. Інший російський науковець Х. Т. Насіров пише, що з одного боку важко не погодитися з розумінням субсидіарних зобов'язань як акцесорних, «..особливо коли мова йде про договірні субсидіарні зобов'язання, при яких основний і додатковий боржники дійсно вступають в договірні угоди між собою для забезпеченості основного зобов'язання між кредитором і основним боржником». Проте з іншого боку, продовжує автор, важко визнати акцесорними субсидіарні зобов'язання згідно із законом, в яких «взаємини між основним і додатковим боржниками виникають в силу настання строго визначених законодавством юридичних фактів і стають цілком самостійними і незалежними від угоди кредитора з основним боржником». В підсумку науковець робить висновок про самостійність субсидіарних зобов'язань за структурним змістом в системі цивільно-правових зобов'язань [5, с. 50, 51].

Невирішені раніше проблеми. Отож бачимо, що вітчизняними вченими проблематика дослідження співвідношення субсидіарних і акцесорних зобов'язань не проводиться, що, з огляду не лише на теоричну, але й практичну значущість, вважаємо істотним упущенням цивілістичної науки, яке потребує виправлення. Тому дослідження субсидіарних зобов'язань неминуче без з'ясування співвідношення з акцесорними зобов'язаннями, на що власне і спрямовується **мета даної наукової публікації**.

Виклад основного матеріалу. Латинські терміни від яких походять терміни «акцесорність» і «субсидіарність» – «accessio» і «subsidiarius» відповідно, хоч і мають схожий, але все ж не тотожний зміст. Одним із значень терміну «accessio» в юридичному сенсі є додаткова обставина (додаткова гарантія, додаткове зобов'язання і т.п.), слідує долі основного [6], в той час як «subsidiarius», «subsidium» розуміється як допоміжний, резервний; той, що зберігається в запасі [6].

Чинне вітчизняне цивільне законодавство уникає використання терміну акцесорне зобов'язання, натомість використовує термін «додаткова вимога» в ст. 226 ЦК України, присвяченій визначенню порядку обчислення строку позовної давності для додаткової вимоги,

в якій йдеться хоч не власне про додаткове зобов'язання, а про основну і додаткову вимоги, але це вже породжує можливість стверджувати, що в цій нормі визнається можливість існування основних і додаткових зобов'язань, оскільки вимога (яка з настанням певної підстави перетворюється з суб'єктивного цивільного права) входить в зміст зобов'язання. Ще однією статтею, яка опосередковано свідчить про існування акцесорних (в термінології законодавця додаткових) зобов'язань є ст. 548 ЦК України. Тут називається основне зобов'язання і визначається його зв'язок із «правочином щодо забезпечення виконання зобов'язання», що знову ж таки дає можливість припустити, що останній породжує зобов'язання додаткове до основного. Тобто можемо констатувати, що хоч і не пряме, але законодавче визнання акцесорних (додаткових) зобов'язань існує, щоправда без подання їх визначення чи зазначення якихось характеристик, окрім як вказівки на ознаку зв'язку з первісним зобов'язанням (без конкретизації характеру такого зв'язку). Вважається, що цілком доцільним було б вживання у вітчизняному цивільному законодавстві терміну акцесорне зобов'язання, використання якого (як й інших термінів латинського походження), ніяким чином не спотворює, применшує значення національної термінології, натомість приводить до чіткості викладу законодавчої думки, містить вказівку на витоки, що дає можливість краще усвідомити сутність та зміст правового явища, а також значно полегшує взаєморозуміння між іноземними юристами чи науковцями.

Хоча в цивільному законодавстві не вживається термін «акцесорне зобов'язання», в цивілістичній науці він не насторожує вчених і ним часто оперується в міру необхідності, а розподіл зобов'язань на головні (основні) і додаткові (акцесорні), що проводиться за характером взаємозв'язку зобов'язань один з одним, можна визнати традиційним для вітчизняного цивільного права. Поняття «акцесорності» як характеристики здебільшого виду забезпечення виконання зобов'язання широко використовується в правозастосовчій діяльності судових органів.

Аналогічна ситуація і в цивільному законодавстві Росії, де законодавець не використовує термінологію «акцесорні

зобов'язання» [7]. Загалом же інші іноземні цивільні правовпорядки на законодавчому рівні не оминають категорії «акцесорності» [8]. Навіть більше того, Цивільний кодекс Республіки Грузії закріплює дефініцію акцесорного права: «акцесорним є право, яке так пов'язано з іншим правом, що без нього не може існувати» (ст. 153) [8]. Як бачимо, в такому визначенні грузинського законодавця конкретизується характер взаємозв'язку акцесорного та іншого права за допомогою вказівки на неможливість існування одного без іншого. Далі уточнює характер такого зв'язку і п. 1 ст. 155 названого Кодексу, де передбачається, що зміни, які вносяться до основного права, тягнуть за собою відповідні зміни і в акцесорних правах, виникнення і припинення основного зобов'язання тягнуть аналогічні наслідки для акцесорного [8].

Вітчизняні та російські науковці різних періодів акцентують увагу на окремих рисах акцесорності. Д. І. Мейер пише, що «... залежне зобов'язання становить лише доповнення до основного, так що передбачає існування основного зобов'язання і з його припиненням припиняється само собою» [9, с.108]. Інші російські вчені також розглядають в якості визначальної характерної риси акцесорного (додаткового) зобов'язання не просто взаємопов'язаність з основним зобов'язанням, а таку залежність від основного зобов'язання, при якій «...акцесорне зобов'язання існує лиш на стільки, на скільки існує основне зобов'язання і автоматично припиняється з його припиненням» [10, с. 30–31]. Сучасні вітчизняні цивілісти також вказують на допоміжний і залежний характер акцесорного зобов'язання від основного [11, с. 44; 12, с. 13; 13, с. 247].

Загалом більшість науковців з незначними варіаціями у формулюваннях називають наступні ознаки акцесорного характеру зобов'язання, яке забезпечує виконання основного: 1) недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність зобов'язання, яке його забезпечує, і, навпаки, недійсність правочину про забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання; 2) забезпечувальне зобов'язання слідує далі основного зобов'язання, наприклад, при переході прав кредитора до іншої особи при відступленні права вимоги; 3) припинення основного

зобов'язання, як правило, тягне і припинення його забезпечення [14, с. 482; 15, с. 47; 16, с. 32–36; та інші].

Ще одну характеристику, яка впливає із залежності від основного зобов'язання, виводимо з аналізу норм ЦК України: сплив строку позовної давності за основним зобов'язанням тягне закінчення строку позовної давності також за додатковим зобов'язанням (ст. 226). Зауважимо, що в перелік таких додаткових вимог субсидіарні вимоги (відповідальність) не включені, проте як і більшість акцесорних вимог, які все ж повинні туди входити. Також особливостями додаткових (акцесорних) зобов'язань називається особливі підстави їх виникнення та момент їх виникнення [17, с. 129].

Підсумувавши простежуємо, що цивільно-правова наука, на відміну від цивільного законодавства, конкретизує ознаку пов'язаності акцесорних зобов'язання з основними вказівкою на функціональний характер зв'язку, що виражається в залежності акцесорного зобов'язання від основного, звужуючи коло акцесорних зобов'язань в більшій мірі, ніж закон. Всі інші характеристики акцесорних зобов'язань вже впливають з такої залежності. Виходячи з цього вважаємо, що якщо законодавець прагне уникати слів іншомовного походження, то найменування акцесорних зобов'язань «залежними» є більш доречним, містячи вказівку на характер взаємозв'язку таких зобов'язань з основними і в певній мірі допоможе уникнути ототожнення з субсидіарними, що теж іменуються додатковими.

Обмовимось, що наше дослідження ні в якому разі не претендує на вичерпність у вирішенні всіх питань акцесорних зобов'язань, тому в даній роботі фокусується увагу лише на тих їх моментах, що дадуть можливість співставити їх з субсидіарними зобов'язаннями.

Переходячи до вирішення безпосередньої мети наукової публікації, одразу відзначимо, що хоча на перший погляд певна спільність субсидіарного і акцесорного зобов'язання впливає з даної законодавцем характеристики «додаткова», щодо відповідальності іншої особи, яка існує поряд із відповідальністю боржника (для субсидіарної відповідальності (згідно ст. 619 ЦК України), і щодо вимоги, на яку строк позовної давності спливає разом зі спливом строку позовної давності до основної вимоги

(відповідно ст. 266 ЦК України), однак в субсидіарному зобов'язанні має місце особа, майновий обов'язок якої має додатковий характер до обов'язку основного боржника; натомість акцесорне зобов'язання, як традиційно відзначається в літературі, саме має додатковий характер, точніше, як уже наголошувалось, значно тісніший, а ніж просто «додатковий», що краще характеризується терміном «залежний» характер.

Аналіз норм ЦК України свідчить, що з існуючих поіменованих способів забезпечення зобов'язань, що володіють властивостями акцесорності, законодавча можливість виникнення конструкції субсидіарного зобов'язання передбачена тільки щодо відповідальності поручителя у випадках встановлених договором, на підставі ч. 1 ст. 554 ЦК України. Тому проблему підняту в даній статті насамперед слід розглянути в площині співставлення акцесорного зобов'язання поруки та субсидіарного зобов'язання поручителя при наявності очевидно видимого взаємозв'язку між ними.

При поверхневому аналізі положень ч. 1 ст. 554 ЦК України, можемо простежити зв'язок акцесорності й субсидіарності в законодавстві наступним чином і дійти висновку, що на підставі договору поруки, що є одним із видів забезпечення виконання зобов'язань в розумінні ЦК України, в силу прямої вказівки в договорі поруки може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність поручителя (в нашому розумінні субсидіарне зобов'язання), яке з огляду на ст. 548 ЦК слід тлумачити як акцесорне. Однак таке розуміння є докорінно неправильним, оскільки невиправдано ототожнює акцесорне зобов'язання, яке володіє регулятивним характером, і таке, що виникає на його підставі, в разі порушення основного зобов'язання та пред'явлення вимоги кредитором, – субсидіарне зобов'язання, захисне за функціональним призначенням. Ми схильні підтримувати тих вчених, які висловлюють в літературі чітку позицію щодо розмежування регулятивних акцесорних зобов'язань і, виникаючих на їх основі, захисних (в термінології вказаних вчених охоронних зобов'язань) [18, с. 11; 4, с. 124]. Так, Д. Н. Кархалев виділяє окремо неустойкове акцесорне (регулятивне) правовідношення і

неустойкове охоронне правовідношення, які вважає взаємопов'язаними, проте незалежними один від одного [18, с. 11]. Науковець відзначає, що в акцесорному (регулятивному) зобов'язанні реалізується неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, тоді як в охоронному неустойковому зобов'язанні здійснюється стягнення неустойки як міри юридичної відповідальності [18, с. 322–323].

Виходячи з такого трактування, ми підтримуємо позицію щодо відносної самостійності акцесорного забезпечувального зобов'язання, що виникає, як правило, до порушення права з правомірної дії (договору про неустойку, поруку, заставу, завдаток, тощо) і зобов'язання, що виникає в разі порушення основного зобов'язання, забезпеченого акцесорним.

Отже, субсидіарне зобов'язання як захисне правовідношення, що виникає внаслідок порушення зобов'язання основним боржником передбачає собою самостійне зобов'язання. Більше того, вважаємо, що захисне правовідношення взагалі не може мати акцесорного характеру, інакше припинення правовідношення в рамках якого мало місце цивільне правопорушення, означало б автоматичне припинення захисного, яке виникло внаслідок такого порушення, що суперечить закону і практиці його застосування та не може бути визнано таким, що відповідає інтересам кредитора і цілям цивільно-правової (в тому числі і субсидіарної) відповідальності.

В аспекті співвідношення субсидіарного і акцесорного зобов'язання мусимо ще відзначити, що в окремих випадках передумовою виникнення субсидіарного зобов'язання може стати акцесорне зобов'язання, особливості якого не можуть не впливати на таке субсидіарне зобов'язання. Така ситуація, зокрема, має місце у випадку виникнення субсидіарного зобов'язання у випадках встановлених договором поруки в разі порушення основного зобов'язання забезпеченого порукою. В даному випадку таке субсидіарне зобов'язання між кредитором в основному зобов'язанні й поручителем виникає на підставі юридичного складу, що включає: наявність основного зобов'язання (яке може бути регулятивного або захисного характеру), договору поруки як підстави виникнення

забезпечувального зобов'язання та порушення основного зобов'язання основним боржником.

Робимо висновок, що субсидіарне зобов'язання є самостійним захисним правовідношенням неакцесорного характеру, а отже, як наслідок, застосування ст. 266 ЦК України щодо визначення строків позовної давності як до додаткової вимоги є таким, що суперечить їх правовій природі. Позовна давність в субсидіарному зобов'язанні буде визначатися незалежно від строку позовної давності на вимогу до основного боржника. Єдиним винятком з цього загального правила буде субсидіарне зобов'язання, що виникає в силу прямої вказівки в договорі поруки (в силу акцесорного характеру відповідного зобов'язання), оскільки воно ґрунтується не тільки на порушенні забезпеченого основного зобов'язання, але і на акцесорному регулятивному зобов'язанні з договору поруки, особливості якого не можуть не здійснювати вплив на відповідне субсидіарне зобов'язання.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладені результати дослідження бачимо, що на основі різного функціонального призначення (акцесорне зобов'язання – регулятивне, в той час як субсидіарне – захисне), різних підстав виникнення (для акцесорного зобов'язання підставою виникнення здебільшого виступає договір; субсидіарне зобов'язання виникає в силу сукупності юридичних фактів: порушення основного зобов'язання, відсутності у основного боржника майна чи невиконання зобов'язання з

будь-яких інших причин та інших, передбачених законом юридичних фактів, необхідних для відповідного виду субсидіарного зобов'язання, пред'явлення вимоги кредитором до субсидіарного боржника), різних виконуваних економічних функцій (акцесорне зобов'язання, як правило, виникає ще до моменту порушення зобов'язання основним боржником і гарантує кредитору виконання зобов'язання боржником, в тому числі шляхом стимулювання боржника до виконання зобов'язання; субсидіарне зобов'язання, виникаючи внаслідок правопорушення, має на меті забезпечити інтерес кредитора в отриманні належного йому за зобов'язанням); різних правових наслідках припинення основного зобов'язання (в разі припинення основного зобов'язання, акцесорне слідує його долі теж припиняється; в субсидіарному зобов'язанні припинення основного зобов'язання не тягне автоматичне його припинення) приходимо до висновку, що субсидіарне зобов'язання є самостійним, незалежним від акцесорного зобов'язанням. Проте певні властивості акцесорності можуть поширюватися на субсидіарне зобов'язання, але виключно в разі виникнення вимоги до субсидіарного боржника, що впливає з договору поруки, так як це зобов'язання обумовлене акцесорним зобов'язання (зокрема, і поширення дії правила ст. 266 ЦК України).

Список використаних джерел:

1. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2011. – 976 с.
3. Прус Е. П. Проблемы правового регулирования субсидиарных обязательств учредителей (участников) юридического лица : дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. П. Прус ; Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – Москва, 2006. – 216 с.
4. Бакин А. С. Субсидиарность в гражданском праве Российской Федерации : дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Антон Сергеевич Бакин ; Национальный исследовательский Томский государственный университет. – Томск, 2014. – 227 с.
5. Насиров Х. Т. Теоретические проблемы субсидиарных обязательств по гражданскому праву Таджикистана и России. Сравнительно-правовой аспект : дисс. на соиск. уч. степ. док. юрид. Наук : 12.00.03 / Хуршед Толибович Насиров ; Российско-таджикский (славянский) университет. – Душанбе, 2014. – 372 с.

6. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М. : Русский язык, 1976. — 1096 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://linguaeterna.com/vocabula/>.
7. Гражданский кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс] // Кодексы и законы РФ: правовая навигационная система. – Режим доступа : <http://www.zakonrf.info/gk>.
8. Гражданский кодекс Республики Грузия [Электронный ресурс] // JGUARD. Юридический консалтинг. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt.
9. Мейер Д. И. Русское гражданское право : В двух частях (по исправленному и дополненному 8-му изд. 1902) / Д. И. Мейер ; Ред. кол. : Е. А. Суханов, В. С. Ем, С. М. Корнеев. – М. : Статут, 1997. – Ч.2. – 1997. – 455 с.
10. Гражданское право : учебник : В 2 т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — М. : Издательство БЕК, 2000. – Том II. Полутом 1. – 704 с.
11. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, А. Г. Бірюкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків : Право, 2014. – Т. 2. – 816 с.
12. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – Київ : КНТ, 2008. – 480 с.
13. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.
14. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский – М. : Статут, 2003. – 848 с.
15. Российское гражданское право : учебник : в 2 т. Обязательственное право / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : Статут, 2011. – Т. II. – 1208 с.
16. Буркова А. Ю. Акцессорность в гражданском праве / А. Ю. Буркова // Нотариус. – 2009. – № 3. – С. 32–36.
17. Чанишева А. Поняття додаткових (акцесорних) зобов'язань / А. Чанишева // Юридичний вісник. – 2015. – № 1. – С. 125–131.
18. Кархалев Д. Н. Концепция охоронного гражданского правоотношения : дис. на соиск. уч. степ. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Денис Николаевич Кархалев ; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2010. – 407 с.

References:

1. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku No. 435-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – No. 40–44. – St. 356.
2. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy / za red. V. M. Kossaka. – K. : Istyna, 2011. – 976 p.
3. E. P. Prus, Problemi pravovoho rehulyrovanyia subsydyarnikh obiazatelstv uchredytelei (uchastnykov) yurydycheskoho lytsa : dys. na soysk. uch. step. kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / E. P. Prus ; Rossyiskaia akademyia hosudarstvennoi sluzhbi pry Prezydente Rossyiskoi Federatsyy. – Moskva, 2006. – 216 p.
4. A. S. Bakyn, Subsydyarnost v hrazhdanskom prave Rossyiskoi Federatsyy : dyss. na soysk. uch. step. kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Anton Serheevych Bakyn ; Natsyonalniy yssledovatel'skiy Tom'skiy hosudarstvennii unyversytet. – Tomsk, 2014. – 227 p.
5. Kh. T. Nasyrov, Teoretycheskye problemi subsydyarnikh obiazatelstv po hrazhdanskomu pravu Tadzhikystana y Rossyy. Sravnytel'no-pravovoi aspekt : dyss. na soysk. uch. step. dok. yuryd. nauk : 12.00.03 / Khurshed Tolybovych Nasyrov ; Rossyisko-tadzhik'skiy (slavianskiy) unyversytet. – Dushanbe, 2014. – 372 p.
6. Y. Kh. Dvoret'skiy, Latynsko-russkiy slovar / Y. Kh. Dvoret'skiy. – M. : Russkiy yazik, 1976. — 1096 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://linguaeterna.com/vocabula/>.
7. Hrazhdanskiy kodeks Rossyiskoi Federatsyy [Elektronnyi resurs] // Kodeksi y zakoni RF: pravovaia navyhat'syonnaia systema. – Rezhym dostupu : <http://www.zakonrf.info/gk>.
8. Hrazhdanskiy kodeks Respublyky Hruzyia [Elektronnyi resurs] // JGUARD. Yurydycheskiy konsal'tynh. – Rezhym dostupu : http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt.

9. D. Y. Meier, Russkoe hrazhdanskoe pravo : V dvukh chastiakh (po yspravlennomu y dopolnennomu 8-mu yzd. 1902) / D. Y. Meier ; Red. kol. : E. A. Sukhanov, V. S. Em, S. M. Korneev. – M. : Statut, 1997. – Ch.2. – 1997. – 455 p.
10. Hrazhdanskoe pravo : uchebnyk : V 2 t. / otv. red. prof. E. A. Sukhanov. — M. : Yzdatelstvo BEK, 2000. – Tom II. Polutom 1. – 704 p.
11. Tsyvilne pravo : pidruchnyk : u 2 t. / V. I. Borysova (ker. avt. kol.), L. M. Baranova, A. H. Biriukova ta in.; za red. V. I. Borysovoi, I. V. Spasybo-Fatieievoi, V. L. Yarotskoho. – Kharkiv : Pravo, 2014. – T. 2. – 816 p.
12. Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk / za red. I. A. Biriukova, Yu. O. Zaiky. – Kyiv : KNT, 2008. – 480 p.
13. Ye. O. Kharytonov, Tsyvilni pravovidnosyny : monohrafiia / Ye. O. Kharytonov, O. I. Kharytonova. – Odesa : Feniks, 2011. – 456 p.
14. M. Y. Brahynskiy, Dohovornoe pravo. Knyha pervaia: Obshchye polozhennia / M. Y. Brahynskiy, V. V. Vytrianskyy – M. : Statut, 2003. – 848 p.
15. Rosyiskoe hrazhdanskoe pravo : uchebnyk : v 2 t. Obiazatelstvennoe pravo / otv. red. E. A. Sukhanov. – M. : Statut, 2011. – T. II. – 1208 p.
16. A. Yu. Burkova, Aktsessornost v hrazhdanskom prave / A. Yu. Burkova // Notaryus. – 2009. – No. 3. – Pp. 32–36.
17. A. Chanysheva, Poniattia dodatkovykh (aktsesornykh) zobov'iazan / A. Chanysheva // Yurydychnyi visnyk. – 2015. – No. 1. – Pp. 125–131.
18. D. N. Karkhalev, Kontseptsyia okhoronnoho hrazhdanskoho pravootnosheniia : dys. na soysk. uch. step. d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / Denys Nykolaevych Karkhalev ; Uralskaia hosudarstvennaia yurydycheskaia akademyia. – Ekaterynburh, 2010. – 407 p.